

EL PERÍMETRE CASTRAL DE MONTBUI. FORTIFICACIONS NATURALS I MURALLES

DANIEL GONZÀLEZ I CALDITO

Una de les qüestions irresoltes pel que fa al coneixement històric i arqueològic del castell de Montbui, o de la Tossa, és conèixer quin era el seu perímetre i si aquest es trobava emmurallat totalment o parcialment. La tradició, i sobretot la destrucció premeditada o provocada per gairebé un mil·lenni d'abandonament, ens feien creure que el perímetre castral es limitava al punt més elevat del cim de la Tossa, això és, l'espai on es troben la torre mestra (coneguda popularment com «el castell») i l'església de Santa Maria. De fet, ara podem afirmar que el recinte castral del castell de Montbui ocupava tot el cim de la Tossa organitzant l'espai en dos grans recintes, seguint, d'aquesta manera, l'organització castral més comuna que podem trobar a casa nostra, com a mínim des del segle X.

Aquest article té com a objectiu principal establir quin era aquest recinte castral, sobretot pel que fa a l'aspecte perimetral, i definir-ne els elements constructius i defenses naturals emprades a la Tossa. Això no obstant, introduïrem alguns elements de referència als dos recintes interiors. Així, doncs, el pes principal de la nostra aportació recaurà en l'estudi visual realitzat el passat mes d'abril de 2014 sobre les restes de la muralla perimetral.

LOCALITZACIÓ DEL CASTELL DE MONTBUI

El castell de Montbui o de la Tossa es troba localitzat al cim del mateix nom, dins del terme municipal de Santa Margarida de Montbui

(Anoia), formant part de la xarxa de castells fronterers del comtat de Manresa i atestat des de l'any 936, moment en què la documentació ja ens indica que existeix com a mínim un poblament mínimament organitzat a Montbui.¹ La Tossa és el contrafort nord de la serra de Miralles-Queralt que s'aboca sobre la Conca d'Òdena, i constitueix una talaia privilegiada sobre aquest territori, de manera que ha estat sempre un espai de control d'una eficàcia més que comprovada.

Així mateix, també controla el punt d'accés principal a aquest espai territorial des del sud: l'antic camí de la Llacuna, camí d'origen romà que comunica els territoris de la Catalunya Central amb la costa mediterrània, unint Manresa amb Vilafranca del Penedès i passant entre les serres de Miralles i Ancosa.

Vistos aquests elements, podem entendre prou bé el perquè de la situació del castell en aquest enclavament. Montbui es converteix en una peça important per al control del territori (que hauria d'esdevenir, a partir del segle XIII, la important baronia de la Conca d'Òdena) i es consolida com a trampolí de l'expansió comtal vers la frontera superior d'Al-Andalus i més concretament, sobre la vall del riu Gaià.

L'accés al castell, que es localitza en les coordenades 41° 33' 19" N i 1° 34' 47" E i a una alçada

1. Venda d'una terra al terme de Montbui, Arxiu Episcopal de Vic, calaix 6, núm. 1565.

de 624 metres sobre el nivell del mar, es pot fer fàcilment per la carretera BV-2204. El recinte castral ocupa tot el cim de la Tossa i ofereix un espai de poc més de dues hectàrees.

EL RECINTE JUSSÀ

El recinte jussà del castell de Montbui és un dels espais més desconeguts del castell de Montbui. Fins i tot s'ha arribat a afirmar, amb una certa alegria, que no existia. Ara bé, cal dir que aquest és l'espai que més informació arqueològica podria arribar a oferir. Així, doncs, a les nombroses troballes en superfície de ceràmica medieval i ibèrica caldria sumar-hi la troballa i l'estudi d'un fons de cabana altomedieval l'any 1978.² També podem constatar la pervivència d'elements arquitectònics propis del segle X al cim, com són la cisterna (molt reformada) i el pou, situats en dos nivells diferenciats del recinte jussà i prou separats entre ells.

Aquest espai ocupa el 80% de la superfície del cim i es distribueix en diversos nivells que van des dels 598 m (al pou i actual berenador) fins als 619 m de la punta del Beneïdor.

Els vestigis arqueològics que ens indiquen el recinte jussà i la seva extensió són, com podem veure, escassos i poc o gens estudiats, cosa que ens fa difícil fer-ne una descripció acurada. Tanmateix, podem interpretar que aquest devia ser un espai densament poblat, com a mínim en determinats moments, i el que és segur, amb usos secundaris per a la fortalesa. Aquí s'ubiquen estructures necessàries però de caràcter secundari —ja hem esmentat el cas del proveïment d'aigua potable— i segurament, seguint el model de cabanes de fusta, era l'espai on es devien ubicar petits tallers (ferriers, fusters...) vinculats a l'aspecte militar i, també, habitatges diversos.

2. Enrich i Hoja, J., «Fons de cabanya alto-medievals a la Tossa de Montbui», a *Información arqueológica*, Barcelona: Institut de Prehistòria i Arqueologia, 1978.

EL RECINTE SOBIRÀ

Aquest és l'espai més conegut, visitat i fotografiat.³ També és el que hom identifica com *el castell* per antonomàsia. Consta de tres edificis principals. El primer és la torre mestra, un edifici singular datat al segle X. Aquesta torre, que forma part del perímetre emmurallat i el configura parcialment, presenta una façana principal de 12 metres amb un fons de 7 metres. El que es conserva de la torre ofereix una alçada de 14 metres, molt propera a l'alçada original de la torre.

El segon edifici a considerar és l'església romànica de Santa Maria de la Tossa, destacable tant pel seu pes cultural i icònic a la comarca com per les seves característiques arquitectòniques, que la converteixen en un edifici imprescindible per conèixer el primer romànic català.

Finalment, cal parlar del mas de Cal Casteller, edifici molt reformat però que encara conserva característiques pròpies de la construcció popular del segle XVIII.

Tots tres edificis s'organitzen al voltant d'un pati central, l'antic pati d'armes del castell, conegut popularment com l'era.

RECORREGUT DE LES MURALLES I LOCALITZACIÓ DE LES RESTES

Tot i que resta bona part del perímetre emmurallat del castell de Montbui, el fet que es trobi envoltat de boscos, amb accessos no gaire senzills i, sobretot, allunyat dels principals pols d'atracció, fa que aquest recinte sigui el gran desconegut del conjunt patrimonial. Tanmateix, les restes són prou importants i contínues per entendre quin és el model de fortificació que trobem en aquest castell.

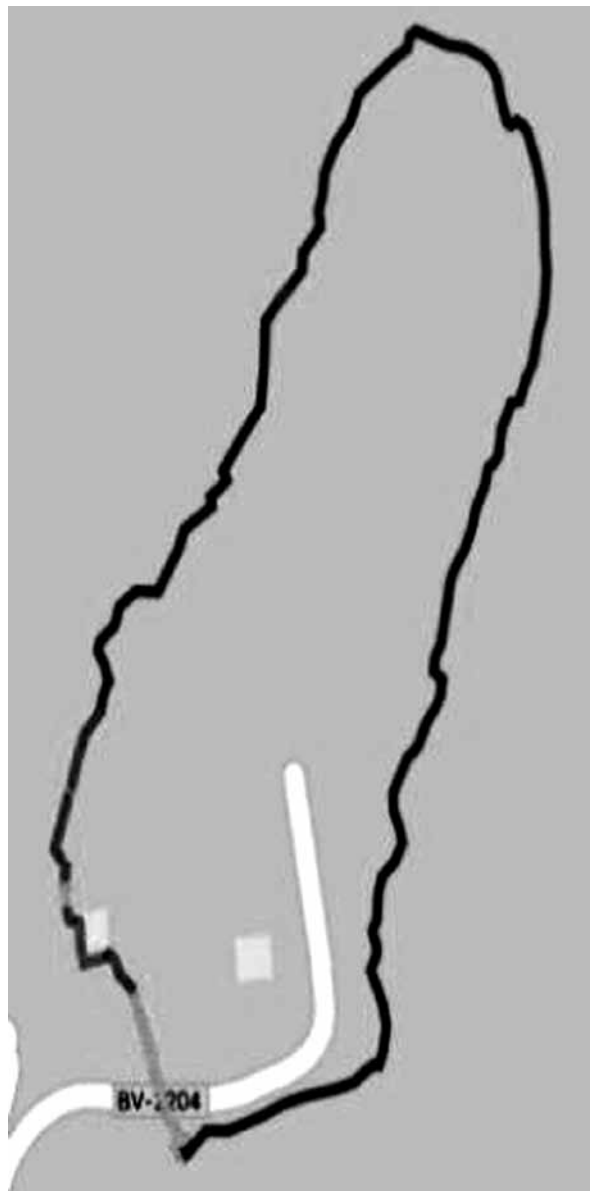
3. Per a una descripció més acurada tant de la torre com de l'església, la bibliografia és molt extensa. Recomanem, però, consultar Pladevall i Font, A. (dir.), *El Penedès i l'Anoia, Catalunya Romànica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. 19.

Hem de dir que el cim de la Tossa es pot considerar, en si mateix, un espai fortificat de forma natural. La paret est cau en vertical sobre la Conca d'Òdena, oferint d'aquesta manera una defensa natural insuperable, de la mateixa manera que la major part del costat oest de la muntanya es presenta com una paret de roca. Només en el seu extrem sud-oest aquest barranc desapareix i el terreny es converteix en practicable. De fet és aquest el punt més vulnerable, tot i que és també el més elevat, i és precisament aquí on trobem la major part de les restes de fortificació.

Aquesta fortificació, com hem dit, aprofita la roca natural per cloure un recinte de 765,84 metres, que es correspon amb el perímetre del cim. D'aquests, només 175,24 metres es corresponen a un perímetre emmurallat existent, al qual hem de sumar els 19,4 metres que ofereix el mur exterior de la torre mestra. Així, podem veure com el mur arrenca (o s'adossa) a la roca mare en un punt situat a la paret oest del cim de la Tossa (concretament en les coordenades $41^{\circ}33'20.9''N$ $1^{\circ}34'47.8''E$) i segueix més o menys en línia recta i, segons el relleu de la muntanya, fins a trobar-se amb les parets del castell. Aquest darrer punt el podem inferir, com a mínim, per les diverses restes que, de forma més o menys contínua, segueixen aquest recorregut.

A més a més, aquesta connexió ens ve confirmada per l'arrencada del següent tram de muralla, que s'inicia en la cantonada sud-est de la torre i que segueix, actuant com a marge del pati d'armes, fins a arribar al camí d'accés al cim que transcorre ben bé per sota de Cal Casteller. Aquí és on comença, d'altra banda, la dificultat de determinar el clos del castell. En aquest punt podem observar com el mur va ser tallat, i bona part de la construcció va desaparèixer en un moment difícil de determinar, tot i que encara podem observar l'arrencada, sobre el camí, d'una arcada que podria correspondre's amb la portallada d'accés al castell. Podem imaginar que aquest mur seguia, en una línia més o menys recta, fins

Perímetre castral

a arribar a l'extrem del cim on, probablement, i aprofitant el sortint que fa la roca, finalitzava en una bestorre que devia tenir dues funcions principals (aquest espai, actualment, està habilitat com a aparcament): la primera seria dotar d'una certa fortalesa aquest punt final del mur que, en cas de finalitzar de forma abrupta, oferiria un flanc dèbil a la fortificació; i la segona funció

s'acompliria amb el fet d'oferir un altre punt elevat des d'on controlar la cruïlla de camins que suposa l'accés al cim (on conflueixen els camins procedents del nucli de Santa Margarida, el del Saió-Coll del Guix i el de Sant Maure-Igualada, així com el que es desplaça en direcció a la serra de Miralles) i que, molt probablement, menava cap a la portalada d'accés al castell. A més a més, aquest punt elevat devia permetre també controlar el principal vial d'accés al cim (el camí de les Costes). Finalment, aquesta seria una talaia que permetria controlar a distància també el camí de la Llacuna que ja hem esmentat més amunt. Aquesta hipòtesi es veu reforçada amb l'estudi de l'ortofotografia del cim de la Tossa de l'any 1956, on veiem com els únics punts d'accés al cim són els camins esmentats, car encara no s'havia construït la carretera BV-2204.

Per acabar aquest recorregut, cal fer esment d'un curtíssim tram de muralla (escassament dos metres) que trobem al nord-oest del cim (41°33'25.1"N 1°34'50.8"E) i que tanca l'únic punt on l'accés és relativament senzill en aquest sector, caracteritzat per la presència de la cinglera de roca i nombroses balmes i sortints.

Pel que fa a la construcció, hem de dir que es tracta d'una muralla construïda amb un parament irregular de pedra sense treballar i morter de calç, seguint la tècnica de l'*opus emplectum*, tècnica amb què es construeixen dues parets de pedra reomplint l'espai que queda entre elles amb una barreja de pedra i argamassa, que pot ser de calç o fang i que veiem exemplificat en el pany de mur que clou l'actual jardí botànic. En alguns punts, podem observar algunes filades més regulars i, fins i tot, alguna traça d'*opus spicatum* que ens serveix per contemporitzar la construcció de la muralla amb la construcció de la torre mestra.

En aquest cas podem veure un ús molt intel·ligent de l'espai per a la fortificació. Així, només en els punts que són difícilment defensables es decideix construir una muralla que, en el seu

moment, devia mostrar-se imponent, mentre que en aquells punts en els quals l'accés és més difícil, per no dir impossible, s'opta per no esmerçar esforços en la construcció d'obres defensives, ja que la mateixa orografia del terreny permet una fàcil defensa. D'aquesta manera s'optimitzen els recursos materials i humans abocant esforços fortificadors només en aquells punts que, realment, són de fàcil accés i obviant aquells espais que, per la seva orografia (espadats, parets de roca pràcticament verticals, balmes, etc.) es convertirien en «trampes» naturals per a possibles atacants i facilitarien la defensa del clos emmurallat per part de molt pocs efectius humans i tècnics.

Així, doncs, el traçat de la muralla existent (i la suposada), unit al recorregut de la cinglera, ens dibuixa un perímetre castral prou ampli i fàcilment defensable abocat, sobretot, no tant a la defensa del territori de la Conca d'Òdena com a la projecció i expansió cap a Al-Andalus.

Tenint en compte que el castell de Montbui no és esmentat a les cròniques andalusines —que sí que fan referència a la destrucció d'Òdena (982) i Castellolí (1003), produïdes per les ràtzies d'Al-Mansor i Al-Malik—, podem inferir que, molt probablement, aquests atacants van preferir passar de llarg de la imponent fortalesa de la Tossa i atacar altres objectius més fàcilment assolibles o que, simplement, els barraven el pas cap a objectius més importants.

Finalment, com a part de la xarxa de castells avançats formada pels castells de Queralt, Orpí, Vilademàger i Queralt, el paper de Montbui com a trampolí de l'expansió comtal vers Al-Andalus a partir del segle XI ens és confirmat pel mateix testament del levita Guillem de Mediona, castlà de Montbui (entre altres castells anoiencs) que mor en una incursió a Argençola l'any 1034.⁴

4. Arxiu Episcopal de Vic, Llibre VIII, núm. 108 (perdut). Vegeu també: Junyent, E. *Diplomatari i escrits literaris del bisbe abat Oliba*, Barcelona, IEC, 1992 (p. 193-194).

BIBLIOGRAFIA

ADELL I GISPERT J. A., *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès: Amelia Romero ed., 1986.

BOLÒS, J. I V. HURTADO, *Atles del comtat de Manresa (798-993)*, Barcelona: Dalmau Editors, 2004.

CATALÀ I ROCA, P., *Els castells catalans*, Barcelona: Dalmau Editors, 1990, vol. 5.

ENRICH I HOJA, J., «Fons de cabanya alto-medievals a la Tossa de Montbui», a *Información arqueológica*, Barcelona: Institut de Prehistòria i Arqueologia, 1978.

HERNÁNDEZ, F. X., *Història militar de Catalunya*, Barcelona: Dalmau Editors, 2003, vol. 1.

JUNYENT, E., *Diplomatari i escrits literaris del bisbe abat Oliba*, Barcelona: IEC, 1992.

PLADEVALL I FONT, A. (DIR.), *El Penedès i l'Anoia, Catalunya Romànica*, vol. 19, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992.

DANIEL GONZÀLEZ I CALDITO (Igualada, 1981) és llicenciat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona i graduand en Informació i Documentació (UOC).